

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΌΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΕΡΒΟΣ *

1. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ

Με κάποιο δέος ανάκνυπται ο φιλοσοφικός στοχασμός μέσα από τη νέα ελληνική ζωή. Η παλαιά και μεγάλη φιλοσοφική και θρησκευτική παράδοση του τόπου από το ένα μέρος, ή επίσης μεγάλη φιλοσοφική παράδοση της δυτικής Ευρώπης από το άλλο, και τέλος η νεότητά του, επιβάλλουν στο νεοελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό εκείνο το δέος. Δεν έρχεται όρμητικός ούτε δογματικός, έρχεται αδελφωμένος με τη λυρική ποίηση. Κι αυτής άλλωστε ή συστολή είναι γεγονός δλοφάνερο. Ο νεοελληνικός λυρισμός — όταν είναι γνήσιος — είναι δλος συστολή μαζί και χάρη. Το δέος τουτο, πού δεν είναι καθόλου δειλία, αλλά ευγένεια μαζί και σεβασμός, χαρακτηρίζει δλο το έργο του φιλοσοφικού στοχαστή της προηγούμενης γενεάς, του Ι. Ζερβού. Ο στοχαστής όμως αυτός δεν είναι γυμνός διανοητής, αλλά αισθητικός. Ο Ζερβός είναι ένας αισθητικός στοχαστής και ένας στοχαστικός αισθητικός. Κανείς άλλος από τους πνευματικούς ανθρώπους της γενεάς του δεν είχε αυτό το χάρισμα. Ούτε είναι ο στοχαστής αυτός συστηματικός κατά πρόγραμμα, αλλά έχει έλευθερη έποπτεία δλης της φιλοσοφικής ζωής και σκέψης του καιρού του και των περασμένων καιρών. Η νόηση είναι σ' αυτόν δημιουργική, έλευθερα σύνθετη, δίχως όμως να είναι και αυτοσχέδια. Ούτε έχει ο Ζερβός τό πάθος ή καλύτερα την εμπάθεια του διαφωτιστή, γιατί γνωρίζει ότι ο άνθρωπος και ο κόσμος έχουν στο βάθος μυστικά, πού μόνο μακρός πνευματικός μόχθος τά φανερώνει στους δλίγους πιστούς. Ο «διαφωτιστής» και δίχως να τό θέλη γίνεται στο τέλος δογματικός, ενώ ο Ζερβός γίνεται διαλεκτικός και κάποτε σκεπτικός. Είναι και αυτό άλλο γνώρισμα της πνευματικότητάς του. Είναι διαλεκτικός, γιατί βλέπει την αλήθεια ως σύνθεση των αντιθέσεων. Από τάλλο μέ-

ρος ή σκέψη του έχει καθαρότητα και διαύγεια, όχι όμως τυποποιημένη, όπως είναι ή σκέψη του διαφωτιστή. Και μαζί μ' αυτά τά δύο γνωρίσματα έχει ακόμα ή σκέψη του ειλικρίνεια έξαιρετική, θάλεγα τιμιότητα. Ποτέ δεν είναι προκλητική. Όλα τά φιλοσοφήματα πού σπούδασε και αγάπησε, και κυρίως τά ευρωπαϊκά, τά αναχώνεψε μέσα του και τά πέρασε από τον κανόνα του ελληνικού είναι, ο οποίος έχει τή χάρη να τά όμορφαίνει, να τούς άφαιρή τή σκοτεινάδα και τό βόρειο βάρος, αλλά και τό σύμφυτο δογματισμό. Τά έργα του Ζερβού είναι γεννήματα της λογικής μαζί και της φαντασίας, δεν είναι ούτε ξηρά λογικά, ούτε μόνον φανταστικά. Λογική και φαντασία, νόηση και αίσθηση, συγχωνεύονται τόσο, ώστε γεννιέται ένα τρίτο είδος ζωής, μία τρίτη παρουσία ζωής, μία διαλεκτική συνείδηση, πού, ένωμένη μαζί με την αγάπη, φθάνει ως τά βαθύτατα νοήματα της ζωής. Ο πνευματικός άνθρωπος άκεραιώνει έδω μέσα τό είναι του, ανεβαίνει πάνω από την άπλή ιστορία και την άκίνητη παράδοση, γίνεται παρόν, και άνοίγει θέα πρός τό μέλλον. Έτσι καταλαβαίνουμε και τό χαρακτηριστήρα της γλώσσας του Ζερβού: είναι γνήσια σύνθετη, δεν είναι καθόλου τυποποιημένη αλλά κινείται έσωτερικά. Η γλώσσα του είναι λυτρωμένη από την παραδομένη ρητορεία, δίχως όμως να είναι δοσμένη στο δογματισμό της νέας, είναι άληθινά ζωντανή, κι' όπου παλεύει ή σκέψη, εκεί ή γλώσσα είναι καινούργια μαζί και παλιά. Είναι δίχως ύπερβολή δλο φρόνηση και χάρη. Καθώς δουλεύει ο στοχαστής τή γλώσσα του τήν ώρα της δημιουργίας, κυλάει ο λόγος από τον κάλαμό του ώσαν κάποια καινούργια μουσική.

2. ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΦΙΑ

Η σκέψη του Ζερβού κινείται έλευθερα και με μοναδική εύαισθησία ψυχής. Τά νοήματά του τά πλέκει μέσα σε κόσμον ωραίων εικόνων και προχωρεί ως τήν ύψηλή τέχνη του μύθου, όχι του άπλοϊκού αλλά του φιλοσοφικού. Πέρα από την άτέλειωτη σειρά γεγονότων και τήν παρακόλουθη μονοτονία πού προκαλούν μέσα στο πνεύμα μας, ύψώνεται ο μύθος, ή έξαιρεση αυτή της

Σ η μ. τ. «Νέα σ Έστία». — Δεν παρέλειψε ή «Νέα Έστία» να δημοσιεύσει νεκρολογικό σημείωμα άμέσως έπειτ' από τό θάνατο του Ι. Ζερβού. Τώρα, κάνει καλύτερα τό χρέος της: άφιερώνει πολλές σελίδες του σημερινού τεύχους της για να τιμήσει τή μνήμη του και για να παρουσιάσει άρκετά ανέκδοτα τραγούδια του.

ζωῆς, ὅπου τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ κόσμο δεύτερο, γεμάτον νόημα καὶ βάθος. Ὁ Ζερβός σ' αὐτὴν τὴ μυθική του τάση ἔχει δεχθῆ βαθυτάτη ἐπίδραση, ἰδίως στοὺς μύθους τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὸ Nietzsche. Ἐν γένει ὁ μῦθος ἐλκύει ἐντονώτερα τὴν ψυχὴ του. Ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας, ὅλα τὰ ἐλεύθερα φανερῶματα βαθύτερων πόνων καὶ συναισθημάτων, αὐτὰ σαγηνεύουν τὴν ψυχὴ τοῦ αἰσθητικοῦ μας στοχαστῆ. Φαίνεται ἐπίσης, ὅτι καὶ ἡ ἐμφυτὴ ἀγάπη ποὺ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι στὴ μυθικὴ ἀφήγηση — ποὺ εἶναι κάποιο ζωντανὸ ἴχνος ἀρχαϊσμοῦ μέσα στὴν ψυχὴ τους — ἀνάγκαζε τὸν Ζερβό νὰ μυθολογή τὰ νοήματά του. Πιστεύει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀκατανίκητη ὀρμὴ πρὸς τὸ μῦθο, καὶ ὅτι ζοῦν κυρίως μὲ τὴ γοητεία τοῦ μύθου, εἴτε ἐρχεται αὐτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους εἴτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ὁ πόθος, ἡ ἡδονή, ἡ δόξα, ἡ ἀγάπη, ἡ ὠραιότητα, ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ γνῶση, ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀγαθοὶ δαίμονες τῆς ζωῆς συντηροῦν καὶ βαυκαλιζοῦν τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν γοητεία τοῦ μυθικοῦ των στοιχείου. Ὅλες τίς λειτουργίες τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀκατανίκητα τίς κατευθύνει κάποια χίμαιρα. Ἀγάπη καὶ πάλη, ὠφέλεια καὶ ματαιότητα, δημιουργία καὶ θάνατος, ὅλα αὐτὰ ἔχουν στό βάθος κάποια μυθικότητα, ἢ καλλίτερα εἶναι οἱ παντοῖνοι μῦθοι τῆς ζωῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἢ στοχαστικὴ φαντασία τοῦ Ζερβοῦ τὰ θωπεύει μὲ τὸ φῶς τοῦ μύθου, τὰ μορφώνει ἔτσι, ὥστε ὅλα μαζί νὰ ἀποτελοῦν μιὰ χιμαιρικὴ κάπως λιτανεῖα ἰνδαλμάτων. Τὰ φιλοσοφικὰ νοήματα δὲν παρουσιάζονται ἐδῶ γυμνά, ὅπως μέσα σὲ ἐπιστημονικὲς πραγματείες, ἀλλὰ κι' αὐτὰ φοροῦν τὸ ἔνδυμα τῆς φαντασίας, τοῦ μύθου καὶ τῆς ποίησης. Ἡ γνῶση πλέκεται ἐδῶ τόσο μὲ τὴν ποίηση, καὶ μὲ τὴν γοητεία, ὥστε ἀπὸ παντοῦ, ὅσο ἀφηρημένη καὶ ἂν εἶναι ἡ γνῶση, νὰ σπινθηρίζη τὸ φῶς τῆς ὁμορφιάς. Καὶ ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἔργου τοῦ Ζερβοῦ αἰσθάνεται, ὅτι ζῆ μέσα σ' ἕναν ὄνειρευτὸ κόσμο. Θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ ἀθόρυβου στοχαστῆ ζητάει νὰ ἐπιστρέψῃ σ' ἐκείνη τὴ μαγικὴ ἐποχὴ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ὅλα ἦταν ἐνωμένα, ὅπου δὲν χωρίζονταν ὁ κόσμος σὲ πραγματικότητα καὶ ἰδέα. Κάποτε εἶναι τόσο πολὺ ὄνειρευτὴ ἢ σκέψη του, ὥστε τοῦ γεννιέται ἡ ἀπορία μὴ τυχόν τὰ ὄνειρα στὴ ζωὴ του τὴν ἔχουν τόσο παραπλανήσει, ὥστε νὰ χάσῃ τὴν πραγματικὴ συναισθησὴ καὶ τὴν ὀρθὴ ἐκτίμησιν τῆς ζωῆς. Πράγματι ὁ Ζερβός μέσα σ' αὐτὴν τὴν κατάστασιν τὴν ὄνειρευτὴ διατηρεῖ νηφάλια τὴ γνῶσιν του, κι' ἀγρυπνῇ τὴ συνείδησίν του. Τὸ βάθος του μεγαλώνει πολὺ. Καὶ μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ βάθος τὰ νοήματά του γίνονται χαρούμενα ὄνειροπολήματα, ὅλα ὁμοῦ μὲ τόσο μέτρο καὶ τόση γοητεία, ὥστε ταυτόχρονα νὰ τὰ νοιώθῃ κανεὶς καὶ ὡς νοήματα καὶ ὡς

φερουγίσματα τῆς φαντασίας. Ἀκόμα καὶ τὰ πραγματικὰ γεγονότα, ἢ εὐαίσθητη φαντασία του τὰ μεταβάλλει σὲ ὄνειρα, σὲ ὄνειρευτὰ νοήματα, σὲ ἀπόμακρα μυθολογήματα. Κάποτε πάλιν ἡ φαντασία του καὶ ὁ ζωντανὸς τῆς μῦθος εἶναι τόσο ἐντονα, ὥστε νὰ γίνονται ἐνοχλητικὰ στὴ σκέψιν τοῦ στοχαστῆ. Ἀλλὰ ἔχει τὴ δύναμιν νὰ φέρῃ καὶ τὴ φαντασία τόσο κοντὰ πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὥστε νὰ γίνεταί κι' αὐτὴ μετρημένη, νὰ λαβαίνῃ κι' αὐτὴ κάποιον κανόνα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Εἶναι πραγματικὰ ἕνα χωνευτῆρι ἢ ψυχὴ αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ δημιουργικοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ὅλα ἀναχωνεύονται, ὅπου ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ φαντασία γίνονται ἕνα, καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ νοήματα γεννιῶνται ἄλλη μιὰ φορὰ ὀλοόρρα καὶ ὀλοκαίνουρα.

Ἡ ψυχὴ τοῦ αἰσθητικοῦ μας στοχαστῆ σκορπίζει παντοῦ ἀγνή ὠραιότητα, ἕνα ἱλαρὸ φῶς χύνεται ἐπάνω στὰ πράγματα, τὰ συναισθήματα καὶ τὰ νοήματα, καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ φαιδρύνει, τὰ βαθαίνει καὶ τὰ ἰδανικεύει. Μιὰ μαγεία ἀπλώνεται ἀπὸ τὸ νοῦ του καὶ δὲν ἀφήνει ἀθικτὰ οὔτε τὰ θεωρούμενα θετικά. Ὁμορφιά, νοῦς καὶ πραγματικότητα, ὅλα φαίνονται ἕνα. Ἐτσι ἡ ὠραιότητα αὐτὴ, ἡ ἀνώτερη, ὅπου μέσα τῆς συντίθεται ὅλη ἡ ζωὴ, δὲν φοβάται τίποτε, οὔτε τὸ θάτατο. Πέραν ἀπὸ τοὺς θετικοὺς κόσμους, πέραν ἐπίσης ἀπὸ τοὺς πατημένους δρόμους τῆς κοινῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινῆς αἰσθητικῆς, ἀρχίζει τὸ βασίλειο τῆς ὠραιότητας, τοῦ κάλλους, ποὺ εἶναι ἀθάνατο καὶ ξεχύνεται ἀπὸ τῆς ψυχῆς τὸ βάθος καὶ τοῦ νοῦ. Αὐτὸς ὁ νοῦς, αὐτὴ ἡ ψυχὴ, εἶναι ποὺ ἀναγνωρίζουν καὶ στὴ φύσιν τὴ μόνην τελειότητα, ὅση εἶναι καὶ ἡ ὁμορφιά τῆς. Ὁ Ζερβός προσδιορίζεται σ' ὅλην τὴν δράσιν, σὲ ὅλην τὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν ἀπὸ κάτι ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ ὀνομάσῃ «τὸ ὑπεράνω τοῦ χρόνου». Τοῦτο εἶναι γι' αὐτὸν ὄχι τόσο ἡ ἀλήθεια ὅσο ἡ ὁμορφιά, ἢ ὁμορφία ὁμοῦ ἐκείνη ποὺ δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο γιὰ νὰ φανερωθῇ, ἢ ὁμορφία ἢ ἀπόλυτη, ποὺ δὲν χρειάζεται ἀπολογία. Τὸ πνεῦμα τοῦ αἰσθητικοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου δὲν ἀναλύει τόσο, ὅσο συνθέτει, δὲν χωρίζει τόσο, ὅσο ἐνώνει τὰ πράγματα ὅλα μὲ τὴν πνοὴ καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ κάλλους. Τὸ κάλλος εἶναι γι' αὐτὸν ἢ ἀλήθεια. Ἡ στοχαστικὴ του ὁμοῦ δύναμιν, ἢ ἀγρύπνια του ἢ διαλεκτικὴ, ὁ νοῦς ὁ φιλοσοφικὸς δὲν εἶναι ὠραιομανής, ἔχει μέτρο καὶ κρατιέται κ' ἐδῶ κάπως σκεπτικὸς. Θὰ ἦταν δογματισμὸς ἂν ἔφθανε καὶ ἔμενε στὴν ἀπολυτοποίηση τῆς ὁμορφιάς. Καὶ ἡ ὠραιότητα εἶναι βαθμίδα γιὰ κάτι ἄλλο, γιὰ κάτι ἀνώτερο, ἴσως ὀλοτέλα ἀρρητο. Ἄν εἶναι ὁμοῦ δὲν πνεῦμα τοῦ νὰ προκρίνῃ, τότε προτιμᾷ τὴν ὁμορφίαν ἀπὸ τὴν ἀσχημὴ ἀλήθειαν. Πιστεύει περισσότερο σὲ ὠραία παραμύθια παρὰ σὲ ἀσχημὲς ἀλήθειες. Μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν πε-

ποίηση βγαίνει και ο λόγος που λέει ο Γαβατάμας στο σοφό Μαναγι: «Μάθε λοιπόν, ότι τίποτε δεν είναι αληθινό, αν δεν είναι ωραίο». Πόση είναι η λεπτότητα και η ευγένεια του πνεύματος του Ζερβού φαίνεται και από την τόσο ευαίσθητη δύναμή του να εκφράζει ψυχικά γεγονότα και να περιγράψει τοπία. Τίποτε δεν καταστρέφει η αίσθησή του. Όλα τα σεβάζεται. Το ίδιο όμως δεν είναι απάθεια απέναντι στα πράγματα ούτε άγνοια αντιγραφή. Απεναντίας δίνει πνοή ζωής σε όλα, γίνεται δημιουργός. Και τίποτε άλλο δεν του είναι τόσο μάταιο, όσο η ακριβόλογη προσπάθεια, ή ματαιόπονη τάση να αναπαραστήσει κανείς κάτι με ακρίβεια. «Να επιτύχεις την ομοιότητα είναι μάταιος κόπος και πόθος άπραγματοποίητος». Η τέχνη και η νόηση δεν σχηματίζουν έκτυπα του πραγματικού, αλλά δημιουργούν απ' αρχής μορφή και προσδίνουν άλλη ζωή στα πράγματα. Για το λόγο της μίμησης, και μέσα στην τέχνη και μέσα στο πνεύμα, «καλόν θά ήτο να την τιμωρούσαν αυστηρότερα από την κλοπή».

3. Ο ΑΙΝΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Όσο βαθιάειναι η μελέτη και η γνώση της ψυχής και του κόσμου ο στοχαστής μας, άλλο τόσο μεγαλώνει μέσα του η αγάπη για τη ζωή. Η όμορφιά μάλιστα, που τόσο πρωταρχικά την δουλεύει ο Ζερβός, ή όμορφιά είναι που γεννάει μέσα του την αγάπη. Κι' ή αγάπη πάλιν του φέρνει γονιμότητα. Και είναι ή αγάπη φανερός νόμος της ζωής από τα κάτω προς τα επάνω. Είναι ο Έρωτας του Πλάτωνος. Ο νόμος αυτός της αγάπης λαβαίνει μέσα στο έργο του Ζερβού μεγάλο βάθος. Ο στοχαστής μας δεν ξεχωρίζει την ψυχή από το σώμα, αλλά τα ένώνει μαγικά μέσα στην αγάπη με την αίσθηση του κάλλους. Το χωνευτήριο της όμορφιάς, που είναι ή ψυχή του, τα αναχωνεύει, το σώμα με την ψυχή, την πραγματικότητα με την ιδέα, την αίσθηση με την νόηση. Για το λόγο της αγάπης, όπως την νοιώθει ο Ζερβός, ούτε κουράζει ούτε κουράζεται, γιατί κατά βάθος είναι πέρα από το δόλωμα της ώμης ήδονης, έχει μέσα της ανώτερη ήδονη. Η αγάπη αυτή θέλει να ενώσει το έγω και το έσσύ μεταφυσικά, και μέσα σ' αυτά τον κόσμο όλον. Και από το ένα και από το άλλο αναβλύζει ο αιώσιος νόμος της ζωής. Ένα αγκάλιασμα όλης της ζωής είναι ή αγάπη που κυλάει μέσα από το έργο του αίσθητικού μας φιλοσόφου. Μέσα απ' αυτό το ολοκληρωμένο συναίσθημα του γεννιέται ή ανάγκη να ύμνηση τη ζωή απόλυτα. Αλλά από τ' άλλο μέρος ξέρει, ότι κανείς αίνος της ζωής δεν μπορεί να συμπέση μ' εκείνο το συναίσθημα, όπως και κανένα έργο τέχνης δεν μπορεί να φανερώσει όλη την ολοκληρωμένη συναίσθηση της όμορφιάς. «Δυστυχώς ως τώρα δεν φαίνεται να έχει

διασωθή ή Αίνος της Ζωής ολάκερος σε κανένα γραπτό ή άλλο μνημείο του ανθρώπου». Και ή ψυχή του, όλη αγάπη για τη ζωή, προσπαθεί κι' αυτή μ' όλη τη δύναμή της να ύμνηση τη ζωή:

Επαινέσε την ζωήν ή ψυχή μου
Επαινείτε την ζωήν όλα τα έργα αότης
Και όλαί αι δυνάμεις αότης.

Με τόμπανα με κόμβαλα
Με κιθάρες, με φαλτήρια
Ας τραγουδήσωμε κι' ός ψάλλωμε
Της όμορφιάς τά νικητήρια.

Κι' απ' το πιθάρι το βαθύ, που ξέχειλο
Τό κρατάει της ήδονης ή βρόση
Ας πιούμε όλοι, κι' ός ρουφήσωμε,
Όστε ή ψυχή μας να μεθύση.

Από το ίδιο βαθύ συναίσθημα της ζωής έχει γεννηθή και ή ύμνος προς το μικρό γαλήνιο Σάτυρο, προς το θεό αυτόν της αιώσιας ζωής. Η γλώσσα και το συναίσθημα του Ζερβού είναι έδω σε τόση ζωντάνια, τόση πλαστικότητα, τόση νεότητα μαζί και κομψότητα, που δεν γνωρίζω να ύπάρχη σε άλλο νεοελληνικό κείμενο. Ο ύμνος προς το μικρό, γαλήνιο Σάτυρο έχει κάτι από την πνοή και το μέτρο των χορικών της αρχαίας τραγωδίας, κι' ός είναι λόγος πεζός. Δίχως άμφιβολία, κάτω από τον ύμνο αυτόν κυλάει και τα ρεύματα της φιλοσοφίας του Νίτσε και πρό παντός το φιλοσόφημά του για το Διόνυσο. Επίσης μέσα έδω έχουν συγχωνευθή και κάποια άποψη από τη μουσική του Βορρά, αλλά ή ύμνος προς το γαλήνιο Σάτυρο είναι όλος φως και όλος ελληνικότητα. Ο Ζερβός δεν μένει ψυχικά στο Βορρά, όπως και ή ήρωας του ή Τρισκέπιος δεν μένει στη χώρα του Σουβάτη, «όπου προσπαθούν να τον κρατήσουν δίδοντάς του την απόλαυση της ήδονης, γιατί αυτός, λέγουν, είναι ή ασφαλέςτερος τρόπος να λησμονήση κανείς τον έαυτό του». Ο Ζερβός δεν μένει στο Βορρά, αλλά με την ωραιότητα της ψυχής του έλκύει τη Μητροδότη από τη χώρα εκείνη, έλκύει τη γονιμότητα και όλο το ρωμαντισμό του Βορρά, για να τα όδηγήση στη χώρα του έορταστικού φωτός, την Ελλάδα. Τη Μητροδότη θέλει να την φέρη έδω, όπου χοροπηθούν οι σαρκαστικοί Σειληνοί και οι γελαστοί Σάτυροι, και όπου κατοικούν οι άχνόσωμες Νύμφες, έδω στη χώρα της καλής άρμονίας. Και βέβαια, όπως ή Τρισκέπιος, όμοια και ή δημιουργός του, ή Ζερβός, δεν κατορθώνουν να φέρουν τη Μητροδότη στη χώρα του φωτός, γιατί είναι νόμος κανένα πνεύμα να μην άφήνη τον τόπο του, και γιατί άκόμα το ξένο πνεύμα δεν άντέχει σε τόσο πολύ φως. Κατορθώνουν όμως και οι δύο να σώσουν τη Μητροδότη από το θάνατο. Να ύμνήσουν τόσο την όμορφιά της, ώστε να την ύψώσουν πάνω από το πέρασμα του

χρόνου καί ἀπό τή μετριοκρατία τῶν ἀνθρώπων.

4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΝΙΤΣΕ

Εἶναι ὅμως κάπως ἀντιφατικά με ἄλλη τήν ἄλλη φιλοσοφία καί αἰσθητική τοῦ Ζερβού, ὅτι ὁ Γαβατάμας δέν ἐπιθυμεῖ τόσο τή λύτρωση ὅσο τή δύναμη. Εἶναι τοῦτο τὸ γνώρισμα τῆς ψυχῆς κάθε δυνατοῦ. Ἡ δύναμη καί τὸ ἐγὼ εἶναι οἱ πηγές τῆς προόδου. Καί τὸ ἐγὼ τὸ ἐννοεῖ ὁ Γαβατάμας ὄχι τόσο μεταφυσικά ὅσο φυσικά. Τὸ ἐγὼ νοεῖται ἐδῶ ὡς ἐγωϊσμός καί ὄχι ὡς ἰδέα, ὄχι ὡς ὑψηλὴ προοπτικὴ τοῦ ἀνθρώπου. Καί ὁ ὕμνος αὐτοῦ τοῦ ἐγὼ θεωρεῖται ὡς τὸ κυριώτερο τῆς ζωῆς. Καί πρέπει κανεὶς νὰ γίνῃ βλαβερὸς στοὺς ἄλλους γιὰ νὰ ὠφελῆσθαι πραγματικά τὸν ἑαυτό του. Καί πρέπει, ἀκόμα — αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Γαβατάμα — τὴ φιλανθρωπία καί τὴν ἀγάπην νὰ τις ἀφήσῃ νὰ εἶναι ἐλαττώματα τῶν ἀδυνατῶν. Καί ὁ Γαβατάμας ἔχει λοιπὸν κάτι ἀπὸ τὸν Ζαρατούστρα. Καί αὐτὸς θέλει νὰ κάμῃ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους δυνατούς, νὰ τοὺς μεγαλώσῃ τὸ ἐγὼ, νὰ τοὺς βγάλῃ ἀπὸ τὴ συντηρητικότητά καί τὴν ὀλιγάρκεια, νὰ μὴ μένουν στὴν ἀκίνησιάν τῶν τύπων, ὅπου ὁ κόσμος καί οἱ ἄνθρωποι σαρπίζουσι. Ἡ ἀδυναμία εἶναι καί γιὰ τὸν Γαβατάμα κακία, ἡ μεγαλύτερη κακία, ἐνῶ ἡ δύναμη εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀρετή. Τίποτε δέν εἶναι πῶς λογικόν, καμμία ἄλλη ἀξία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ ἐγὼ πού ἐπιβάλλεται. Καί ἡ δύναμη τοῦ ἐγὼ πρέπει νὰ εἶναι ἀφθονή καί νὰ σκορπιέται ἄσῳτα, ὅπως ἡ φύση ἔχει νόμον τῆς τὴν ἀσῳτείας. Συμπάθεια καί ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι φανέρωσις ἀδυναμίας. Εἶναι τὸ σαράκι πού βγαίνει στὴν ἐπιφάνεια καί φανερώνει πῶς ἄρχισε ἡ ἐξάντλησις καί τὸ σβύσιμο τοῦ ἐγὼ.

5. Η ΕΙΡΩΝΕΙΑ

Ἄλλὰ ὁ λόγος τοῦ Γαβατάμα δέν εἶναι δόγμα γιὰ τὸ στοχαστὴ μας. Εἶναι ἀπλὸ προστάδιο γιὰ τὸ γυιὸ τοῦ Γαβατάμα, τὸν Ἀστάρη. Μία βαθύτατη εἰρωνεία, με νόημα μεταφυσικόν, εἶναι ἀπέναντι τοῦ πατέρα του ὁ Ἀστάρης. Ἡ εἰρωνεία αὐτὴ ἐλευθερώνει ἀπὸ τὸ δογματισμό. Ὁ Ἀστάρης ἀνοίγει ἄλλη, βαθύτερη προοπτικὴ τῆς ζωῆς, τὴν προοπτικὴ τῆς ἰδέας. Ὅλα τῶρα ἔχουν ἄλλη ὄψιν. Ὁ Ἀστάρης εἶναι ἡ διαλεκτικὴ ἄρσις τῶν θέσεων καί τῶν δογματισμῶν τοῦ Γαβατάμα, ὅπως καί ὁ Τρισκέψιος αἶρει διαλεκτικά, δηλ. γόνιμα καί σὲ ἀνώτερη βαθμίδα ζωῆς, ὅσα ἔθεσε ὁ Δισκέψιος. Ὁ Δισκέψιος ἐκφράζει τὸν λόγο καί τὸν ἀντίλογο, τὰ ὑπὲρ καί τὰ κατὰ γιὰ κάθε πρόβλημα τῆς ζωῆς. Ὁ Τρισκέψιος ὅμως ἐκφράζει τὴ θέσιν, τὴν ἀντίθεσιν καί τὴ σύνθεσιν. Ὁ πρῶτος σκέπτεται μετὰ τὸ δυαδικόν, ὁ δεῦτερος μετὰ

τὸ τριαδικόν σχῆμα. Ὅτι σκέπτεται ὁ πρῶτος, τὸ σκέπτεται δυὸ φορές, ὅτι σκέπτεται ὁ δεῦτερος τὸ σκέπτεται τρεῖς φορές. Οἱ μῦθοι τοῦ Δισκέψιου δείχνουν ὄλον τὸν περασμένον χαρακτήρα τῆς ζωῆς, ἐνῶ οἱ μῦθοι τοῦ Τρισκέψιου θέλουν νὰ μᾶς πᾶνε πέρα ἀπὸ τὸ πεπερασμένον, νὰ μᾶς δείξουν τὸ πρόσωπον τῆς ἰδέας. Ἡ πρώτη μορφή ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὴν δεύτην. Ὁ Δισκέψιος ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὸν Τρισκέψιον, καί ὁ Γαβατάμας ἀπὸ τὸν Ἀστάρην. Τοῦτο εἶναι βαθύτατη εἰρωνεία, φιλοσοφικὴ εἰρωνεία, πού πηγάζει ἀπὸ κατανόησιν τῆς ζωῆς καί τοῦ πνεύματος. Ἡ ζωὴ καί τὸ πνεῦμα εἶναι ἕνας δρόμος πού ὀδηγοῦν κάπου. Καί ἡ αἰώνια ἐπαναστροφή, πού σ' αὐτὴν πράγματι πιστεύει ὁ Ζερβός, δέν εἶναι κανονικὴ, τυπικὴ ἐπανάληψις τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἔχει ἄλλο, βαθύτερον νόημα. Ἡ αἰώνια ἐπαναστροφή εἶναι μαζί καί εἰρωνεία καί ἀέναντος δρόμος πρὸς τὰ ἔμπροσθεν. Ἀλλὰ καί ὁ δρόμος αὐτὸς δέν εἶναι εὐθύς, ἀλλὰ μαιανδρικὸς καί λαβυρινθιακός. Ἡ ζωὴ, κατὰ τὸ φιλόσοφον Ζερβόν, οὔτε ἐπαναλαμβάνεται τυπικά, κανονικά, οὔτε προοδεύει εὐθύγραμμα. Οὔτε εἶναι τέλεια ἀνακύκλισις, οὔτε εἶναι πρόοδος μετὰ τὴν κοινὴν ἔννοιαν. Ἡ ζωὴ εἶναι σύνθετη καί διαλεκτικὴ.

6. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Οἱ ἀρχαῖες μεγάλες διδασκαλίαι καί οἱ ἀρχαῖες μεγάλες τέχναι καί ὅλα τὰ κειμήλια τῶν ἱστορικῶν καιρῶν αὐξάνουσι τὴν ρέμβην, τὴν φαντασίαν, τὴν μνήμην καί τὴν εὐαισθησίαν τοῦ φιλοσόφου μας. Ὅλα αὐτὰ δέν τὰ κρατεῖ στὴν μνήμην του ὡς γνώσεις, ἀλλὰ τοῦ γεμίζουσι τὸ εἶναι ὡς πνεύματα. Ὅλα αὐτὰ εἶναι θεοί, πού ἔρχεται ἡ ψυχὴ του νὰ λατρεύσῃ, ἀλλὰ καί νὰ ἐξωραίσῃ ἢ φαντασίαν του. Μετὰ τὴν γαλήνιαν ψυχὴν του μεταβάλλει ὁ φιλόσοφος τὰ περασμένα ὄλα, τ' ἀπομεινάρια παληῆς δόξας, σὲ μορφάς, τὰ πλάθει κατὰ τὸν κανόναν τῆς ὁμορφιάς. Καί ἡ ἱστορία δέν εἶναι μέσα του ὡσαν σειρὰ ξηρῶν γεγονότων, ἀλλὰ γίνεται ζωὴ, δράμα, μῦθος. Κατορθώνει μετὰ τὴν αἰσθητικὴν του μαγεῖαν καί μετὰ τὴν φιλοσοφικὴν του βίωσιν νὰ ἀνασταίνῃ ἔμπροσθεν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του ὄλοζώνταναν πράγματα τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος, ὁφαίνει μετὰ χάριν καί λεπτότητα εἰκόνες καί μορφάς, δίχως ὅμως νὰ κρατᾷ τὸ φορτικόν βάρος τῆς ἱστορικότητος. Ὅλο ζωὴ καί ὄλο πνοὴ εἶναι τὸ γραπτὸν του. Τὸ πνεῦμα του εἶναι ὡς ἕνας μαγικὸς λύχνος, πού ὅσα φωτίζει τοὺς ἀλλάζει τὴν ὄψιν. Γίνονται κ' ἐκεῖνα μαγικά, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὑψώνονται ἀπὸ τὴν τραχύτητα τῆς ἀναγκαιότητος στὴν ἐλαφρότητα τῆς ἐλευθερίας. Ἐχει κανεὶς συχνὰ τὴν ἐντύπωσιν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ζερβού, ὅτι ἐταξίδεψε ὁ ἴδιος μέσα στοὺς περασμένους, μακρυνούς καιρούς, καί ὅτι ἔζησε πράγματι πολλὰ χρόνια μαζί μετὰ τοὺς παλαιούς λαοὺς καί

πρὸ παντός μὲ τοὺς παλαιούς σοφούς. Μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν καιρῶν, μέσα ἀπὸ τοὺς σκελετοὺς τῆς ἱστορίας, ὁ Ζερβός δημιουργεῖ καινούργια ζωὴ πνεύματος. Ἡ ἱστορία εἶναι γι' αὐτὸν τὸ πνεῦμα, ποὺ δημιουργεῖ μὲ τὰ γεγονότα ἢ ἱστορικὴ φαντασία. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οἱ πόλεμοι, οἱ ὑπόταγες καὶ οἱ ἐπικρατήσεις, δὲν εἶναι οἱ ἐπαναστάσεις καὶ οἱ βασιλείες, ἀλλὰ ἡ πορεία τοῦ πνεύματος μέσα ἀπὸ ὅλα αὐτά, αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴ εξέλιξη τῆς ζωῆς. Ἡ σοφία καὶ ἡ τέχνη τῶν παλαιῶν καιρῶν, ἢ ἱστορία ἐν γένει μὲ τὸ πνεῦμα τῆς, δὲν παραδίνεται αὐτοῦσια ἀπὸ τῆ μιᾶ ἐποχῆ στὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἡ μεταγενέστερη ἐποχὴ πρέπει νάχη τὴ δύναμη τῆ ἀποχτήσῃ τὴν κληρονομία τῆς προγενέστερης. Ἔτσι κ' ὁ Γαβατάμας ἀφήνει στὸ γιὸ τοῦ, τὸν Ἀστάρη, τὴ σοφία καὶ τὴν τέχνη τοῦ, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι σκιές τῶν πραγμάτων. Ἀληθινὰ ἢ κληρονομία ποὺ ἀφήνει στὸν Ἀστάρη εἶναι θάλασσα, πότε θὰ κυματίζει πρὸς αὐτὸν καὶ πότε θὰ τοῦ φεύγει. Ἔτσι γίνεται καὶ μὲ ὅλο τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας. Πότε ἔρχεται πρὸς τὴν ψυχὴ μας καὶ πότε φεύγει. Ὅταν ἐμεῖς δὲν ἔχωμε τὴ δύναμη νὰ τὸ κατακτήσωμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, τότε φεύγει. Ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας εἶναι κατὰ βάθος καὶ ἐπαναστροφή, ἀλλὰ ὄχι τυπικὴ ἐπανάληψη. Ἡ ἐπαναστροφή συνδέει τὰ παλαιὰ μὲ τὴν καινούργια ζωὴ. Κάθε κύκλος ζωῆς ἔχει αὐτοτέλεια, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀποκομμένος ἀπὸ τὸν προηγούμενο κύκλο ζωῆς. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος μέσα στὸν κύκλο τῆς ἐποχῆς τοῦ πρέπει νὰ μπορῇ νὰ φθάσῃ σὲ ἔκσταση, δηλ. νὰ περάσῃ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐποχῆς τοῦ, καὶ νὰ αἰσθανθῇ τὸ μυστικὸ σύνδεσμο, ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ τὸν ἕνα κύκλο ζωῆς στὸν ἄλλον, καὶ νὰ φθάσῃ σὲ τόση ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους κύκλους ζωῆς καὶ μὲ τοὺς θεοὺς τῶν ἄλλων ἐποχῶν, ὥστε νὰ παθαίνῃ καὶ πραγματικὴ ἔκσταση, νὰ χάνῃ δηλ. τὴν αἴσθησιν τοῦ παρόντος, νὰ γίνεται ἕνα ἀνώτερο παρόν, ὅπου νὰ ἐνώνεται μὲ τὰ ἄλλα πνεύματα. Ἔτσι ὑπερνικάει ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος καὶ τὴν τραγικότητα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἢ ὅποια μεταβάλλει τὰ πάντα σὲ πεπερασμένα καὶ σὲ ἐρείπια. Γιὰ τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο τὰ συντρίμια τῆς ἱστορίας δὲν ἔχουν πένθιμη ὄψη, καὶ τὰ ἐρείπια δὲν τοῦ δίνουν τὴν ἐντύπωση τοῦ θανάτου ἀλλὰ τῆς ζωῆς. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σχέση ἔχει ὁ Ζερβός μὲ τὴν ἱστορία. Οἱ λόγοι καὶ οἱ μῦθοι τοῦ πνεύματός τοῦ εἶναι νέοι, ὀλόδροσοι, ἀλλὰ ἀπὸ τᾶλλο μέρος προέρχονται ἀπὸ βαθειὰ συναναστροφή μὲ τὴν ἀρχαία γνώση, δὲν εἶναι αὐτοσχεδιάσματα. Δὲν παραλαμβάνει ὅμως οὔτε ἔτοιμη σοφία ἀπὸ τοὺς παλαιούς. Ἀπὸ τὴ σοφία τῶν περασμένων τίποτε ἄλλο δὲν μένει μέσα του παρὰ ἢ βαθειὰ συναίσθησιν τῆς ζωῆς. Τὴ συναίσθησιν τῆς ζωῆς ποὺ ὁ ἴδιος ἔχει, αὐτὴν τὴν μεγαλώνει ἀπέραντα ἢ συναναστροφή τοῦ μὲ τοὺς παλαιούς σοφούς. Καὶ

τόσο λίγο πιστεύει ὁ Ζερβός στὴν ἔτοιμη σοφία, ὥστε δὲν διστάζει νὰ εἰπῇ, ὅτι κάθε ἀλήθεια γίνεται μὲ τὸν καιρὸ ψέμμα. Ἀλλὰ τὸ ψέμμα αὐτό, ἀπομεινάρει παλαιᾶς ἐργασίας, «δὲν εἶναι περιφρονητὸ ὅπως δὲν εἶναι περιφρονητὰ, ἀλλὰ ἐξ ἐναντίας κειμήλια σεβαστὰ ὅλα τὰ ἐρείπια δοξασμένων κτιρίων καὶ πραγμάτων». Καὶ ὀλοκληρώνει τὴν ἀποψή τοῦ: «Ψέμμα πραγματικὸ δὲν ὑπάρχει ποτέ, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἀλήθεια παντοτεινὴ». Δηλαδή κ' ἐκεῖνο τὸ περασμένο, τὸ ὑπερνηκημένο, κ' ἐκεῖνο ἀξίζει καὶ πρέπει νὰ τὸ ἀφομοιώσῃ ὁ ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος, γιατί ὁ,τι ἔζησε μιὰ φορά, ὁ,τι νόημα ἤρθε στὸ φῶς κάποτε, τοῦτο «δὲν ἀποθνήσκει πλέον ἀλλὰ πολλαπλασιάζει τὴν ζωὴν». Τὰ περασμένα εἶναι ζύμη γιὰ τὰ μελλούμενα, δὲν εἶναι ἄρτος ἔτοιμος τῆς ζωῆς. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀστάρης περνᾷ ὅλα τοῦ τὰ χρόνια, τὰ ὄριμα, μακριὰ ἀπὸ τὴν πολιτεία τοῦ πατέρα τοῦ, τοῦ Γαβατάμα. Ποτὲ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ξαναποκτήσῃ, οὔτε κἂν νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ, ζῆ ἄγνωστος καὶ ἐργατικὸς μέσα στὴν πολιτεία τῶν «ἀσκητῶν, τῶν ἀμφιβαλλόντων, τῶν ἐλευθέρων, τῶν συνεπῶν καὶ τῶν ἐρευνητῶν», ὄχι ὅμως γιὰ νὰ γίνῃ ὁ,τι εἶναι ὅλοι αὐτοί, ὄχι γιὰ νὰ μείνῃ ἐρευνητῆς ἢ ἀσκητῆς, ἀλλὰ νὰ παρασκευασθῇ γιὰ τὴ μεγάλη ἀνάβαση, γιὰ νὰ φθάσῃ ὑψηλὰ στίς κορυφές, ποὺ ἔμειναν ἀπάτητες, προωρισμένες ἀπὸ καταβολῆς γιὰ τοὺς ἀληθινὰ πνευματικὸς ἄνθρώπους. Ἀπὸ ἐκεῖ ψηλά, ἀπὸ τὴν ἀπάτητη κορυφὴ, περασμένα καὶ μελλούμενα ἀπαρτίζουν μέσα στὴν ψυχὴ καὶ τὴ νόηση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἕνα σύνολο, μιὰ ἐνιαία ὑπαρξιν, ποτισμένη ἀπὸ ὅλη τὴ μελαγχολία τοῦ συντελεσμένου καὶ ἀπὸ τὴν πικρία καὶ νοσταλγία τοῦ ἀνεκπλήρωτου. Ἐκεῖ εἶναι ὁ νοῦς τοῦ στοχαστῆ τόσο ἐπάνω ἀπὸ τὴν ταπεινὴ χρονικότητα, τὴν συντελεσμένη ἱστορία, ὥστε νὰ τοῦ φαίνονται ὅλα, συντελεσμένα καὶ ἀσυντέλεστα, ἀπλοὶ συμβολισμοὶ κάποιου αἰώνιου ρυθμοῦ, κάποιου πνοῆς ποὺ τὰ κινεῖ ὅλα. Ὅμως δὲν ἐξομοιώνει τὰ γεγονότα καὶ οὔτε ἐξισώνει τίς μορφές τῆς ἱστορίας, ὅσο ψηλά κ' ἂν ἀνεβαίνῃ ἢ νόηση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διατηρεῖ τὸ καθένα τὴν ἀτομικότητά τοῦ. «Δὲν ὑπάρχει κανένα πρᾶγμα ὅμοιο μὲ ἄλλο, οὔδὲ καμμία ὑπόστασις ὅμοια μὲ ἄλλην». Κάτω βλέπει τὴν ἱστορία νὰ κυλᾷ ἀπὸ μορφή σὲ μορφή, ἀπὸ σύμβολο σὲ σύμβολο. Ἱστορικὰ ἀξίος εἶναι ὁποῖος βλέπει καὶ τὸ γενικὸ καὶ τὸ εἰδικό, καὶ τὴν ἀθανασία καὶ τὴ θνητότητα, καὶ τὸ ἕνα πνεῦμα καὶ τὰ πολλὰ πνεύματα τῆς ἱστορίας. Μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ πέλαγος τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πνεύματος πολλοὶ πασχίζουν νὰ ψαρέψουν ἔτοιμες ἀλήθειες. Πραγματικὰ ὅμως «γίνονται ἄστοχοι καὶ ἀδέξιοι ψαράδες καὶ γεμίζουν τὴν παραλία μὲ φύκια μόνον καὶ ἄχρηστα χόρτα». Ἀντίθετα ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν πιστεύει

στην έτοιμη αλήθεια, δέν μπαίνει στην ιστορία για να ψαρέψη αλήθεια έτοιμη, αλλά για να μάθη να κολυμπάη μέσα στο πέλαγος του πνεύματος, να άσκηθῆ, και να μπορέση να διατρέξῃ όλη αυτήν τῆ θάλασσα, να βγῆ ύστερα έξω στην άκρη, να φθάση ως τὰ μεταίχμια τῆς ιστορίας πρὸς τῆ φύση και ν' αναπαυθῆ εκεί στην άκρη, όπου ἡ ιστορία ένώνεται με τῆ φύση. Εκεί όπου ὁ άνθρωπος πρωτοβρέθηκε με τὸν πρώτο του μύθο και ἦταν ένωμένος με όλα τὰ γύρω του. Τότε μόνον ὁ πνευματικός άνθρωπος φθάνει σὲ παντοτινῆ νεότητα και δροσερότητα. Τότε αποκτᾶ ολοκληρωτικῆ συναίσθηση ζωῆς. Ἀπὸ τὴν ιστορία θά περάσῃ, για να γυρίσῃ στη ζωῆ και για να ἰδῆ πὸ καθαρά τὴν αἰώνια φύση, τὴν αἰώνια δυνατῆ και γόνιμη, για να μπορέση ἔτσι ὁ άνθρωπος τοῦ πνεύματος να κρατηθῆ και αὐτὸς ζωντανός.

7. Η ΜΟΝΑΞΙΑ

Ἀλλά και τὸ πέρασμά του μέσα ἀπὸ τὴν ιστορία και ἡ έξοδός του πρὸς τὴν ἀπειραχτῆ ἀπὸ τὸν άνθρωπο φύση ἀνοίγουν βαθύτερη μοναξιά μέσα στὸν πνευματικὸν άνθρωπο. Τώρα είναι μάλιστα περισσότερο μόνος ἀπὸ πρὶν. Ὁ αἰσθητικὸς μας φιλόσοφος, ὅσο ώριμάζει, τόσο και περισσότερο μόνος γίνεται, και ταυτόχρονα, τόσο και μυθικώτερος γίνεται και ὁ λόγος του. Ἰσχύει ἰδιαίτερα γι' αὐτὸν ὁ λόγος τοῦ Ἀριστοτέλη: «ὄσω αὐτίτης και μονώτης εἰμί, φιλομυθώτερος γέγονα». Καθὼς μεγαλώνει ἡ μοναξιά, ἄλλο τόσο ἀνθίζει μέσα του ὁ μύθος. Και ὅσο ένώνεται με τὴν ιστορία και με τῆ φύση, τόσο περισσότερο ὀρφανός γίνεται κατὰ βάθος. «Ὅσο κι' ἂν ἀγωνίζεσαι κι' ἂν ἀνδρεύεις, ψυχῆ μου, στην ὀρφάνια θά ζῆσης, θά πεθάνης μόνη». Ὁ Ζερβός είναι πραγματικὰ μακριὰ ἀπὸ τὴν ὀχλοβοῆ τῶν ταπεινῶν ἀντιλήψεων. Καί ἡ μοναξιά του είναι πραγματικῆ, ἐσωτερικῆ, ὄχι τυπικῆ, οὔτε θεαματικῆ, ὅπως σὲ μερικοὺς σύγχρονους λογοτέχνες, ποὺ χάνονται τάχα για λίγο μέσα στη μοναξιά και γυρίζουν ἔπειτα και δημιουργοὺν θόρυβο για τὴν ἀπουσία τους. Ὁ Ζερβός, ὄντας ἐσωτερικὰ και μέσα στη ζωῆ μόνος, ἐκεῖ όπου οἱ ἄλλοι συνωθοῦνται με τὰ πάθη τους και τὴν ἀμοιβαία ταλαιπωρία τους, ἐκεῖ αὐτὸς εἶναι μόνος, θεάζεται τὴν ὀχλοβοῆ τῆς ζωῆς ἐλεύθερα, ἀπὸ μέσα του. Οἱ πολλοὶ μένουν ταπεινοὶ δοῦλοι πολλῶν κυρίων, ποὺ οὔδὲ στιγμῆ δέν τοὺς εὐσπλαχνίζονται, και οὔτε ἔχουν τουλάχιστον τῆ δουρικῆ ἱκαγοποίηση να γνωρίσουν τοὺς κυρίους των. Οἱ κύριοι αὐτοὶ εἶναι τὰ μικρὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τᾶλλο μέρος ὅμως μέσα στὸ ἔργο τοῦ Ζερβοῦ δέν ὑπάρχει καμμιά περιφρόνηση πρὸς τοὺς πολλοὺς. Ἀντίθετα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀσφόους διδάσκει ὁ Ζερβός. Ὁ λαὸς είναι γι' αὐτὸν καλόκαρδος ὡσάν

παιδί και ἔχει ἐμφυτῆ σοφία και κρίση. Ὁ φιλόσοφος ὅμως, ὅσο κι' ἂν διδάσκεται ἀπ' αὐτὴν, δέν μένει σ' αὐτὴν, πάει πέρα ἀπ' τοὺς πολλοὺς. Ἀγαπάει τὴ μόνωση ἀπὸ μέσα του, γιατί μόνος του βλέπει περισσότερα. Ὅταν ἀπομονώσῃ τὸν ἑαυτὸ του, τότε φαντάζεται, πλάθει ἐλεύθερα, ἀπλώνεται σὲ ἔκταση μεγαλύτερη και βαθαινει σὲ ένταση. Μέσα ἀπὸ τὴ μόνωσή του βλέπει ὁ φιλόσοφος και τίς μεγάλες διαφορὲς ποὺ χωρίζουν ἄνθρωπο ἀπὸ ἄνθρωπο, βλέπει τὴν ἰδιοτυπία τοῦ καθενὸς ἀνθρώπου. Δέν είναι τυχαῖο, ὅτι ἡ παρακάτω φράση βρίσκεται μέσα στὸ ἔργο τοῦ Ζερβοῦ: «Και περισσότερο ἄνθρωπος ἕνας διαφέρει και ὑπερέχει ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους παρ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν γένει ἀπὸ τὰ ζῶα». Ὁ Ζερβός είναι ἀριστοκρατικὸς στὸ πνεῦμα του, δέν ἀγαπάει τίποτε τὸ μαζικὸ, ἀγωνίστηκε να νικήσῃ τὴ φορτικότητα και τὴν ὕλικότητα, και τὸ κατώρθωσε. Ἐγνώρισε βαθιά τὴ ζωῆ και τὴ χαρὰ και τὸ συμπόσιο τῆς ἡδονῆς. Ἀλλά ὁ πόνος τῆς γονιμότητας και ἡ δημιουργικῆ μόνωση ἦταν γι' αὐτὸν πάντοτε προτιμότερα ἀπὸ κάθε ἄλλο. Οἱ πολλοὶ μέσα στην πολυπραγμοσύνη τους δέν ἔχουν καιρό, κι' ἂν ἀκόμη εἶχαν τὴ δύναμη, ν' ἀπολαύσουν τὴν ὀμορφιά τῆς ζωῆς, ἐκεῖνο τὸ «ὑπεράνω χρόνου» ποὺ ἔχει ἡ ζωῆ. Μένουν οἱ πολλοὶ μέσα στὸ κοινὸ, ἐνῶ ἀληθινὸ εἶναι τὸ σπάνιο, τὸ ἐξαιρετικὸ. «Κάθε τι ποὺ ὀλοι τὸ παραδέχονται ἔχει φυτρώσει ἀπὸ τὸν σπὸρον τῆς πλάνης». Εἶναι λοιπὸν ὁ αἰσθητικὸς μας στοχαστῆς μόνος του ἀπὸ ἐσωτερικῆ κατάφαση τῆς μοναξιάς. Μένει μακριὰ ἀπὸ τὸ θόρυβο, ποὺ ἡ κοινῆ ζωῆ τὸν προκαλεῖ ἐξεπίτηδες για να πεισθῆ, ὅτι ὑπάρχει και αὐτῆ. Ἀπὸ μακριὰ, ἔστω κι' ἂν εἶναι μαζί με τοὺς ἄλλους και τοὺς συντροφεύει, θεάζεται τὸ γίνεσθαι τῆς ζωῆς ὡς ἕνας ἐμπνευσμένος μαζί και μετρημένος. Εἶναι ὀλομόναχος ὁ φιλόσοφος αὐτός. Για τὸτο και ὁ λόγος του είναι ἰδιοτύπος, ὀλος ἰδιοσυγκρασία, δίχως παραχώρηση στὸ κοινὸ, δίχως καμμιά κίνηση πρὸς τὰ κάτω, ὀλος δροσερότητα μαζί και στοχαστικὸτητα. Ἐχουν τὰ γραπτὰ του ἀτομικῆ ὀμορφιά, και ὅσο συγκεκριμένη και ἂν είναι ἡ ὀμορφιά αὐτῆ μένει ὑπεράνω τόπου και χρόνου. εἶναι ὀμορφιά ἐκλεκτοῦ. Δέν είναι ὁ Ζερβός σύγχρονος, ἀντίθετα εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ συγχρονισμού, δημιουργεῖ δίχως συγκατάβαση πρὸς τὴν ἐποχῆ του. Ἐκεῖνο ποὺ θέλει, εἶναι να λάβῃ πραγματικῆ αἰσθηση τῆς αἰωνιότητας τῆς ζωῆς. Κι' αὐτὴν δέν μπορεῖ να τοῦ τὴν δώσῃ ἡ στενότητα τῆς ἐποχῆς, ὁ στενόκαρδος συγχρονισμός.

8. ΙΔΕΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ἡ θεωρία τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν ζῆ ὁ Ζερβός, δέν είναι ἀφηρημένη λογικῆ, ἀλλά, ἄμεση και ἐμμεση, μαζί, θεὰ τοῦ κόσμου.

Ε.Υ.Δ. Τ.Π.Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

'Ο κόσμος ενώνεται και γίνεται γι' αυτόν ολόκληρος μέσα σ' αυτήν την πληρότητα της ιδέας. Αυτό βέβαια ή κοινή και άγοραία κρίση, καθώς και ο ματαιόδοξος συγχρονισμός, το λογίζουν ως κάτι άνωφελό και άπλη άργολογία. Πράγματι όμως «το ζωηρόχρωμο άνθος της ιδέας είναι ο πλέον άληθινός και ο πλέον σπουδαίος παράγων της ζωής». "Όλα τάλλα είναι βραχύβια και περαστικά, ή ιδέα είναι που ζή περισσότερο από τάλλα, αυτή έχει την αιωνιότητα μέσα της, και μόνον μέσα σ' αυτήν και μέσα άπ' αυτήν βλέπει κανείς την αλήθεια του κόσμου. Από τη σκοπιά τούτη όλα τά άλλα φαίνονται δίχως μεγάλη σημασία. Και ή πράξη και ή θετική γνώση, άν κριθούν από τη σκοπιά της ιδέας, είναι κομμάτια αλήθειας και λιγώτερο άκόμα. 'Η θετική γνώση μοιάζει από την ύψηλή εκείνη σκοπιά ως μάταια τακτοποίηση της άμμου, και καμιά φορά ως μάζωμα σκουληκιών. Αύτες οι θετικές γνώσεις, που τόσο τις θαυμάζουν οι άνθρωποι, είναι ψυχία, που έχουν πέσει μέσα στη χρονικότητα από το «συμπόσιον των μεγάλων μυστηρίων», και αυτό δέν είναι άλλο παρά ή θέαση της ιδέας και του κόσμου μέσα σ' αυτήν. Και τά γενικώτερα συμπεράσματα των θετικοτήτων και αυτά είναι τακτικές και μετρημένες γνώσεις, που κρατούν το νοϋ μας μέσα στη χρονικότητα και περνάνε μέσα από το νοϋ μας «ως άλλόκοτη συνοδεία κουρασμένων και σακάτηδων». 'Ο κόσμος πραγματι είναι πολύ μεγαλύτερος από ό,τι φαίνεται. "Ό,τι έμεις λέγομε πραγματικότητα, είναι μόνο το όπτικό πεδίο των θετικών έπιστημών, είναι κάτι μικρό, ένω ό κόσμος είναι κάτι πολύ μεγάλο. Δέν είναι βέβαια άχρηστη ή θετική γνώση, άλλα, όσο μεγάλη κι' άν φαίνεται, είναι ένα μικρό λιθαράκι. Πρό παντός νά μη ζαλίζεται ο νοϋς μας από την έπιτυχία της θετικής έρευνας, γιατί τότε λησμονεί εκείνο το άλλο, το άνωτερο, την έσω γνώση — όπως την ονομάζει ο Ζερβός — και άπλοϊκά στηρίζεται μόνον στην παρατήρηση. Τότε ο νοϋς μαραίνεται, γιατί λησμονεί την πραγματική του πηγή, την έσω γνώση. Αυτή είναι που γεννάει μέσα μας τη σταθερή ύποψία για την άδρατη και μυστική πλευρά του κόσμου, που είναι άπειρα μεγαλύτερη από την όρατή. Τά δεδομένα της θετικής έρευνας θα είναι πάντοτε έλλειψη, δέν μπορεί ποτέ νά φθάσουν σε ολοκλήρωση της ζωής και της πραγματικότητας. "Όποιος ζητάει με τις περιωρισμένες θετικές γνώσεις, όπως πολλές κι' άν είναι, νά έξηγήση το σύνολο του κόσμου, αυτός ματαιοπονει με άπλοϊκότητα παιδική. Είναι ώσαν νά θέλη νά μετρήση τόν ώκεανό με το ποτήρι που πίνει νερό. 'Ο νοϋς με τη στροφή του προς την ιδέα, αυτός μόνον μπορεί νά ολοκληρώση την πραγματικότητα, νά ιδή τόν κόσμον από άλλη, άνωτερη σκοπιά. Δέν άπορρίπτει ο Ζερβός ούτε τη θε-

τική γνώση, ούτε την πηγή της, την αίσθηση. 'Αλλά ή ανθρώπινη σύνθεση, δηλ. ή πνευματικότητα του ανθρώπου, αυτή πρέπει νά στηρίζεται και στα δύο και στην αίσθηση και στη νόηση, και στην έξω και στην έσω γνώση. Τά όρια όμως του πεπερασμένου μόνον ή έσω γνώση μπορεί νά τά προσπεράση, μόνον αυτή νικάει την ύλικότητα και τη χρονικότητα. Γενικά ή άληθινή σκέψη είναι πολύ περισσότερο εύρύχωρη και πολύ περισσότερο μεγαλόπρεπη από κάθε πραγματικότητα. Πέρα άπ' ό,τι λέμε πραγματικότητα ύπάρχει ή αλήθεια. Μέσα άπ' αυτήν την βίωση έρχεται το τρίστιχο του Ζερβού:

Πέρα άπ' την άκρη του νά φθάσουν
Στό χάος τούρανοϋ, το μυστικό,
"Όπου το φώς και ή γαλήνη μένουν.

"Όλη ή ζωή είναι για το στοχαστή μακκίνηση προς την ιδέα, και αξίζει τόσο όσο πλησιάζει σ' αυτήν. Κάθε έποχή είναι και ένα ιδιαίτερο στάδιο της ιδέας. Και ή θετική γνώση, είναι κι' αυτή μικρό ψυχίο εκείνου του φωτός, που έρχεται από την ιδέα. 'Αλλά και ή πράξη, ό,τι είναι το χρεωστέι στην ιδέα. Μιά έχθηρη και μία φίλια φανερώνεται πάντα ανάμεσα στην πράξη και στην ιδέα, γιατί καμιά πράξη, όσο ύψηλή κι' άν είναι, δέν κλείνει μέσα της την ιδέα. Και ή ζωή που κινείται προς την ιδέα ανασκευάζει, ανακαλεί κάπως την προηγούμενη της πράξη, για νά προχωρήση πέρα άπ' αυτήν. 'Η ζωή κινείται από μορφή σε μορφή, δίχως νά μπορη νά σταθη σε καμιά, γιατί καμιά δέν συμπίπτει με τη μητέρα της, την ιδέα. "Έτσι άγκομαχά έδω κάτω ή πράξη και πασχίζει, πως νά κλέψη και ν' άρπάξη κάτι από την αιωνιότητα της ιδέας. Και ή πράξη στηρίζεται κι' αυτή περισσότερο στο λογικό, το λογικό όμως βλέπει αίτια συγκεκριμένα που οδηγούν σε συγκεκριμένους σκοπούς. Δέν μπορεί το λογικό νά φθάση και νά διακρίνη την πρώτη αίτια. Για τούτο ούτε ή πράξη λυτρώνει τόν άνθρωπο. Ούτε με τη θετική γνώση, ούτε με την πράξη φθάνει ο άνθρωπος στη σύλληψη και την κατανόηση του όλου, που είναι ο κόσμος. Πέρα άπ' αυτά ύπάρχει και μία άνωτερη θέαση της ιδέας, όπουθε όλα ενώνονται και φωτίζονται. 'Απ' εκεί ένώνει και χωρίζει κανείς τόν κόσμο και τά πράγματα μ' άλλον τρόπο, άπ' αυτήν τη σκοπιά έχει βαθύ νόημα ο λόγος, που λέγει κάποιος μάγος στον Τρισκέψιο: «Τρισκέψιε, πλατύγνωμε, είτε πολλούς θεούς πιστεύεις, είτε ένα μονάχα, το ίδιο είναι. Είς το χέρι σου είναι νά κάμη τόν ένα θεόν νά διαχωρισθη εις πολλούς ή αντίθετα τούς πολλούς θεούς νά κάμη νά ένωθούν εις ένα». 'Ο μάγος αυτός έχει προχωρήσει πολύ βαθιά προς την έσω γνώση. Μιά θρησκευτική πνοή, που δέν είναι δεμένη με το όνομα κανενός θεοϋ, πνοή ψυχής που χύνεται στο σύμπαν για νά ένωθη δμορφά-

μαζί του, αὐτὴ τώρα ἀπλώνεται νὰ θωπεύσῃ τὰ πάντα.

9. Η ΣΥΝΤΕΛΕΙΑ.

Ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ φθάσῃ κάποτε σ' αὐτὴν τὴν τελικὴ ἔνωση. Ἡ ἀγάπη, ἡ δύναμη, ἡ ἀπόλαυση, ἡ νόηση, ὅλα αὐτὰ εἶναι, κατὰ τὸ Ζερβό, διάμεσα καὶ μεταβατικά, ἔχουν τὴν ἐξάρτησίν τους ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο σκοπὸ, ποὺ ὑπάρχει ὄχι γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ἀνθρώπο, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅλο, ποὺ λέγεται κόσμος, ἐκεῖνο, ὅπου μέσα ὑπάρχομε, ζοῦμε καὶ ἀνασαινομε. Κάπως ἀόριστα ὁ Ζερβὸς τὸ ὀνομάζει «κινουσα ἐνέργεια». Κάθε ὅμως ἀνθρώπινο ἄτομο, κάθε ἀτομικότητα ἔχει αἰωνιότητα, γιατί αἰώνια εἶναι καὶ ἡ ἐπίδρασή της ποὺ ἀσκεῖ πάνω στοῦ σὺνολο τοῦ κόσμου. Ὅσο ὅμως περισσότερο τελειοποιημένη εἶναι μιὰ ἀνθρώπινη ἀτομικότητα, ὅσο ἀνώτερα ἀνεβαίνει, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ αἰωνιότητά της, γιατί αὐτῆς ἡ ἐπίδραση εἶναι μεγαλύτερη. Σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ γίνεταί τελειος. Ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι ἀπ' ἀρχῆς ὑπόδειγμα τελειότητας, ἀλλὰ ἔχει μέσα του πολλές τελειότητες—αὐτὲς ὅμως βρίσκονται ἀκόμα στὴν ἀρχή τους. Ὅσο ὅμως ζητάει ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα νὰ τελειωθῇ, ἄλλο τόσο πιστεύει ὁ Ζερβός, ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ κόσμου ἐγκείται σὲ μιὰ συγχώνευση, ἔνωση τῶν ἀτομικότητων. Αὐτὸ εἶναι γι' αὐτὸν βαθυτάτη πίστη. Καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν πίστη ἔρχεται ὁ λόγος τοῦ Ἀστάρη «ἰδοὺ ἐγὼ πορεύομαι πρὸς τὸ Σύνολον». Ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα τρέξιμο πρὸς ἓνα σκοπὸ, ποὺ δὲν εἶναι δικὸς μας. Δικὸς μας σκοπὸς εἶναι νὰ γινόμεσθε τέλειοι καὶ νὰ ἐξαγιζόμεσθε, ὅσο μπορούμε, μὲ τὴ βαθεῖα γνώση καὶ μὲ τὴ θέαση τοῦ κάλλους. Ὁ ἀνθρώπος ξεκινάει ἀπὸ τὰ πλέον κτηνώδη ἐνστικτα καὶ φθάνει ἔως τὴν εὐγενέστερη ἰδέα. Μόνον ὅμως ὅταν φθάσῃ ἐκεῖ ἐπάνω ἔχει αἴσθησι τῆς αἰωνιότητάς του. Ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἀτόμων εἶναι νὰ ἐξελιχθοῦν βαθμηδόν, ὥστε νὰ φθάσουν «εἰς τὸ σημεῖον σταθερᾶς καὶ διαρκοῦς συνειδήσεως μέσα εἰς τὴν ὅλην συνείδησιν». Ὅλοι οἱ μικροὶ καὶ μεγάλοι θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅλα τὰ μερικὰ πνεύματα, οἱ δαίμονες καὶ τὰ πλήθη τῶν Νυμφῶν, ὅλοι οἱ ἔσμοι τῶν πνευμάτων, ὅλοι οἱ ἅγιοι, ὅλα ἀκόμα τὰ χμαιρικά πλάσματα τῆς φαντασίας, δὲν εἶναι παρά ἀόριστη καὶ σκοτισμένη συνεί-

δησι τοῦ ἑνὸς πνεύματος. Ὁ κόσμος βαδίζει κάπου. Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου θὰ εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου δὲν θὰ ὑπάρχη πιά ἀτομικὴ ζωὴ. Ὁ κόσμος τότε θὰ ἐνωθῇ σὲ μιὰ ἀκέραια συνείδησι, ὅπου ὅλα θὰ εἶναι φανερά. Μέσα στὴν ἔνωση αὐτὴν τὰ σύνορα ποὺ χωρίζουν τώρα τὸ αἰσθητὸ ἀπὸ τὸ μὴ αἰσθητὸ δὲν θὰ ὑπάρχουν πιά, τὸ γνωστὸ καὶ τὸ ἀγνωστὸ τότε δὲν θὰ χωρίζονται. Ὅλα θὰ γίνουν ἓνα μέσα στὴν ἐνιαία συνείδησι τοῦ συνόλου, τοῦ ὅλου, ποὺ λέγεται κόσμος καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ νέος ἀληθινὸς θεός. Ὁ θεὸς αὐτὸς θὰ περιέχη μέσα του ὅλους τοὺς λησμονημένους θεοὺς, κι' ἀκόμα ὅλους τοὺς ἀγνώστους, δηλ. ὅλο τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Τόσο πολὺ εἶναι ἀπορροφημένη ἡ ψυχὴ τοῦ στοχαστῆ μας ἀπ' αὐτὴν τὴν ἰδέα τοῦ μέλλοντος, ἀπ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ τοῦ κόσμου, ὥστε συγχωνεύει μέσα στὴν ὑπαρξή του ὅλα τὰ παρελθόντα, σχεδὸν τὰ σβήνει. Ἡ ἰδέα τῆς γενικότητος μεγαλώνει τόσο πολὺ μέσα του, ὥστε σιγὰ - σιγὰ ὑποχωρεῖ ἀπέναντί της καὶ μειώνεται ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικότητος. Καὶ δὲν εἶναι μιὰ ἀφηρημένη ἔννοια ποὺ ἐλκύει τὸ στοχαστῆ μας πρὸς αὐτὴν τὴν συντέλεια τοῦ κόσμου, ἀλλὰ εἶναι κάτι συγκεκριμένο, κάτι ποὺ διέπει ὅλο του τὸ ἔργο καὶ ὅλο του τὸ εἶναι. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς ἀρμονίας. Αὐτὸ τὸ αἶσθημα τὸν σπρώχνει νὰ ἐνώσῃ τὸν κόσμο μέσα στὴν ψυχὴ του τόσο ὁμορφα. Ὁ Ζερβὸς ὑψώθηκε, ἔφθασε ὄχι μόνον στὴν ἔννοια τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ βαθύτατη συναίσθησι τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ κάθε φαινομενικὴ πραγματικότητα καὶ ἔφθασε, ὅσο τοῦτο τοῦ ἦταν δυνατό, σὲ συνείδησι τοῦ ὅλου. Πίσω του ἄφησε τὰ χρονικά, τὰ κοινά, τὰ σύγχρονα, ἄφησε τοὺς μικροὺς λογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σύνθεσι, ὅπου καταλήγει ὁ στοχαστής μας, θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι μυστικὴ, ὅτι εἶναι μιὰ unio mystica. Κάτω, στοῦ βάθος τοῦ κόσμου, ὑπάρχει ἡ μοῖρα, ποὺ κρατᾷ καὶ τὰ δύο ἄκρα τῆς ζωῆς, τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. Καὶ αὐτὴν τὴν γνωρίζει καλὰ ὁ Ζερβός. Ἐπάνω ὅμως ὑψηλὰ στὴν κορυφὴ τοῦ κόσμου ὑπάρχει ἡ ἐλευθερία, σ' αὐτὴν ἀνεβαίνει ὅποιος ξέρει καλά, τί εἶναι μοῖρα. Ἀπ' ἐκεῖ πιά ἡ μοῖρα φαίνεται νὰ εἶναι κάτω, καὶ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἐπάνω. Τοῦτο εἶναι ἀληθινὴ συντέλεια, ὅπου καταλήγει ὁ ἀνθρώπος μὲ γνώση μαζί ἐλευθερία καὶ ὁμορφιά.

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

